

Розділ II

ФУНКЦІОНАЛЬНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧНИХ І ГРАМАТИЧНИХ ОДИНИЦЬ

УДК 81'42

Лідія Бондаренко
(Херсон)

ПОРІВНЯННЯ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ СЕРГІЯ ЖАДАНА (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ «ЦИТАТНИК»)

У статті розглядається стильово-семантична специфіка порівнянь у ліриці Сергія Жадана.

Ключові слова: *Сергій Жадан, троп, порівняння, стиль, семантика.*

The article deals with the stylistic and semantic specificity of the comparisons in Sergiy Zhadan's lyric.

Key words: *Sergiy Zhadan's, trope, comparison, style, semantics.*

Порівняння як троп має велику традицію. Його вважають однією із найдавніших форм образного слововжитку. Цей художній засіб ґрунтується на поясненні одного предмета через інший за допомогою еднальних сполучників як, мов, немов, наче та ін. Науковці розуміють порівняння як «тропеїчні фігури, в яких мовне зображення особи, предмета, явища чи дії передається через найхарактерніші ознаки, що є органічно властивими для інших» [3, с. 359]. Вони мають дві частини: *компаративум* (те, що порівнюють), *компаратум* (те, з чим порівнюють) і *терціум компараціоніс* (спільну підставу, якість, властивість) [4, с. 241]. Порівняння бувають логічні та образні. Перші в основному використовуються в науковому, офіційно-діловому та розмовному стилях і не є частотними у текстах художньої літератури, особливо в поезії. Образні порівняння виокремлюють одну найвиразнішу і часом несподівану ознаку та перетворюють її на провідну. Головною сферою їх вживання є красне письменство.

«Цитатник» С. Жадана також насичений порівняннями, переважно образними. Один із найцікавіших сучасних вітчизняних поетів майже не послуговується такими логічними варіантами, як, наприклад: *«Переживи ці дні, проміжками між снів...»* [2, с. 34]; *«Нам поріг навряд чи подолать кому – він неприступний, ніби мур»* [2, с. 40]. Мета статті – проаналізувати структурно-стилістичні особливості порівнянь у збірці «Цитатник».

Послуговуючись цим художнім засобом, С. Жадан затримує увагу читача на конкретизованій картині, увиразнює образ, підкреслює його значущість для певної фрази. Наприклад: *«...і мста – густа, мов тінь хреста, між нами вперто вироста...»* [2, с. 42]. Завдяки використанню зіставлення розширюються семантико-асоціативні межі контексту й описуване сприймається через призму відчуттєвої індивідуальності мовця: *«Сіль запеклася на твоїх пальцях адже слово Боже воно як таранька – його смакуєш проте ним не наситишся»* [2, с. 11].

При перенесенні автором властивостей предмета на інші з'являється нове значення, що дає можливість конкретніше, яскравіше, точніше охарактеризувати одне явище за допомогою перенесених на нього тих чи інших властивостей і ознак іншого явища. Наприклад: *«Та все тече і змінюється, біжучи від нас, мабуть не без причин. Тож речі тануть нам з очей, мов стравлені харчі»* [2, с. 41].

У «Цитатнику» спостерігається також вживання кількох порівнянь, що розкривають різні сторони одного предмета: «*Де з блідо-причинної, лункої стелі, Мов мікрофон, під яким – балачка, Жовто звисаючи, напружено стежить Злим кажаном електрична лампочка*» [2, с. 36].

Об'єкти для зіставлення С. Жадан бере з найрізноманітніших сфер. Так, він використовує фольклорні порівняння: «*Клейка бруківка липла до підоще, І ми, мов мухи, єдналися з твердю*» [2, с. 6]; «*Дорога була занадто довгою повільно мов ніж у масло ти почав опускатися під воду*» [2, с. 25]; «*А потім був автобус, він мчав на південь, Борсаючись, мов риба, в дощових потоках*» [2, с. 6]. Цікаво, що іменник «риба» як компаратум є найчастотнішим у збірці. Він 4 рази зустрічається в «Цитатнику», при цьому поет щоразу знаходить нову ознаку для зіставлення: «*Мої долоні, мов дві рибини, спрагло тиснуть до мокрих вікон*» [2, с. 4]; «*Перш ніж відійти від нього ти вимовляєш кілька слів і твій язик б'ючись мов риба відкладає ікру зради в твоїй горлянці*» [2, с. 12]; «*І коли ти поглянув назад твої сліди ще трималися на хвилях мов померлі риби*» [2, с. 25].

Частина порівнянь С. Жадана близькі до народних, тому їх важко розрізнити. До речі, і сам поет не завжди виділяє ці художні засоби необхідними розділовими знаками. Наприклад: «*Тіло ж руки мов зрубаний півень продовжувало битись в конвульсіях...*» [2, с. 21].

Зустрічаються у «Цитатнику» порівняння, матеріалом для яких служать загальнокультурні ремінісценції. Наприклад: «*Дах бачиться згори фотонегативом чорного квадрата Малевича*» [2, с. 24]; «*І це, ніби плата за колишні огріхи*» [2, с. 35].

Додаткової експресивної барви досягає поет через зіставлення далеких понять, об'єднаних в один образ явищ матеріального й духовного світу, живої й неживої природи. Наприклад: «*Та вже непомітно, як у нору змія, В тіло вповзала старість*» [2, с. 5]; «*Переживи цей четвер, Перетрави, наче їжу, Цю зрадливу ніч – найдовшу, найгіршу, Що важко ломиться в двері*» [2, с. 34]; «*Насамперед – існує час, й тому, хто все це поміча, спада на думку, що роки є плинні, мов сеча*» [2, с. 42].

Як відомо, мова сучасної літератури багата на вживання іншомовних слів, сленгової лексики, оказіональних утворень тощо. Поезія С. Жадана не є винятком. У його збірці зустрічаємо порівняння, побудовані на використанні цих засобів. Наприклад: «*Темношкірі мулатки – безсоромні і хтиві, Перетравлюють спирт майже так, як і флірт...*» [2, с. 16]; «*Дірявлячи компостером язика талончики тертих шаблонів...*» [2, с. 34].

Порівняння у «Цитатнику» виконують зображувально-виражальну та оцінну функції. Так, цей художній засіб є засобом створення психологічного пейзажу. Наприклад: «*І краплі дощу – темні, мов нафта*» [2, с. 6]; «*Густо за обрій птахи спадають Чорним попелом спалених хат*» [2, с. 26]; «*Дерева, наче душі – темні й голі*» [2, с. 29].

Для передачі психологічного стану ліричного героя автор використовує як одиничні порівняння, так і їх нанизування: «*Ти сідаєш до вагона, мов до в'язниці*» [2, с. 34]; «*Ось дивись – ти виснеш якимось тропічним фруктом ... Або ж електричною лампочкою... Чи інакше звиваєшся черв'яком...*» [2, с. 22]. Ще більшої експресії вираження психофізіологічного стану ліричного героя досягає автор шляхом накладання одного на одне образів душевного болю і фізичного страждання: «*Я горбився з морозу і сахався світла, мов щур*» [2, с. 6].

Відомо, що С. Жадан часто звертається до біблійних образів. В аналізованій збірці зустрічаємо постаті Ісуса Христа, Діви Марії та Юди, важливу роль у створенні яких відіграють порівняння. Наприклад: «*І гнучкий, мов хребет, В тобі проростав Христос*» [2, с. 8]; «*Його тіло розмазували, мов жовте масло, По м'якоті житній хреста*» [2, с. 8]; «*Ти уважно розглядаєш рубець від поцілунку учня що червоніє на його неголеній щоці мов слід тупого лева*» [2, с. 10].

Дослідники, розглядаючи художнє мовомислення Жадана-прозаїка, відзначають таку особливість його порівнянь: «...це своєрідний засіб увиразнення динамічних зорових та запахових асоціацій, особливо близьких і зрозумілих для мешканців сходу України»

[2, с. 25]. Аналізуючи збірку, можемо констатувати, що така функція властива скоріше епітегам «Цитатника», а порівняння Жадана-поета є засобом відтворення суспільних настроїв часу та виконують виразну оцінну функцію. Наприклад: «З обох берегів лише прикордонники, затримавши хід, дивились, як повільно тебе розвертала течія, ніби церкву, – головою на Схід» [2, с. 19]; «І ти, немов сліпий, не здатен вибрати поміж вітчизн і мов» [2, с. 39]; «І це була б розумна ціль, бо громадянство тут є зло, що роз'їда, мов сіль» [2, с. 40].

Досить часто порівняльні конструкції у поезіях збірки сприяють виникненню нових асоціативно-метафоричних образів. Можемо стверджувати, що це характерна риса поетичного мовлення С. Жадана. Наприклад: «І ти просидівши біля нього ніч на дощі і вітрі відчуваєш як твоя шкіра мов засмагою береться іржею зневіри» [2, с. 10]; «Але ось вим'я його серця стікає молоком болю» [2, с. 10]; «...його тіло – побите й порізане – зависає в кімнаті мов розстріляні легені землі» [2, с. 14]; «І вреєти якийсь селекціонер розламавши тебе мов яблуко навпіл побачить твої легені – вагітні останнім повітрям» [2, с. 23]; «Переживи це небо, Коли синя водойма душі промерзає до самого споду, Коли риба думок, задихаючись без повітря, буриштином вмерзає у воду» [2, с. 34]; «Хто втверднув мозолями в долоню міста, Хто вмерз камінням в бруківку неба» [2, с. 36]; «Вже скоро й твій хрест зів'яне й осунеться, Тягтимеш його, мов пожежний шланг, щоби загасити вечірнє сонце» [2, с. 37].

Порівняння в «Цитатнику» мають таке граматичне вираження:

- порівняльний зворот (непоширений і поширений) зі сполучниками. Наприклад: *дивився на степ, мов на згублену карту* [2, с. 7]; *молоко стікало його вустами, мов посивіла кров* [2, с. 8]; *прусаки, як і люди* [2, с. 24]; *я, мов губка* [2, с. 29]; *погляди, ніби освідчення* [2, с. 34];
- форма орудного відмінка. Наприклад: *павутинням звисають зі стелі Згадки старого Юди* [2, с. 5]; *впає сніг бинтами бруду на груди* [2, с. 5]; *прийти в степи голодним пустельником* [2, с. 27]; *гарячі долоні недопалками червоніли* [2, с. 32]; *в'їдається кров ластовинням рудим* [2, с. 37]; *давить соляним стовпом небесна висота* [2, с. 42];
- підрядне речення. Наприклад: «Відходила важко, немов помирають» [2, с. 17];
- речення порівняльної структури, в яких об'єкт порівняння охоплює всю предикативну частину. Наприклад: *країна – спорожнена тиха катівня* [2, с. 7]; «І голуби – сполохані й лякливі – Блакитні душі вмерлих тут бомжів» [2, с. 15]; *шлях – тунельна містика* [2, с. 36];
- порівняльно-приєднувальні конструкції, побудовані за принципом образної аналогії. Наприклад: «баби, мов коні, під спекою в милі іржали до сонця в журбі та розпуці» [2, с. 7]; «автобус згори, мов блискучий акваріум, висвітлюють промені, його нутроці повняються спинами риб, бруд луски і кісток уповільнений скрип» [2, с. 16].

В аналізованій збірці не зустрічаються описові порівняння та конструкції з формами ступенів порівняння прислівників і прикметників.

Отже, вживання порівнянь у збірці «Цитатник», їх внутрішня художня трансформація зумовлені ідейно-естетичною концепцією С. Жадана та є важливими чинниками формування його індивідуального стилю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Должикова Т.І. Своєрідність художнього мовомислення Сергія Жадана [Електронний ресурс] / Т.І. Должикова // Лінгвістика. – 2013. – № 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ling_2013_2_20.pdf.
2. Жадан С.В. Цитатник / Сергій Жадан; післямова Ю. Андруховича. – Харків: Фоліо, 2006. – 215 с. – (Сафарі).

3. Мацько Л.І. Стилістика української мови: Підручник / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько; за ред. проф. Л.І. Мацько. – К.: Вища шк., 2003. – 462 с.
4. Ткаченко А.О. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства): Підручник / Анатолій Ткаченко. – 2-е вид., випр. і доповн. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2003. – 448 с.

УДК 81:159.934

Ірина Гайдаєнко
(Херсон)

ЕПІТЕТНІ ВЕРБАЛІЗАТОРИ КОНЦЕПТІВ ЧУТТЄВОЇ КОНЦЕПТОСФЕРИ В ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ

У статті досліджуються мовні вербалізатори чуттєвої концептосфери, їх стилістичні вияви (епітетні) у художній мові

Ключові слова: *концепт, відчуття, зір, смак, звук, запах, епітет, дотик, семантика, смисл.*

The article focuses on language verbalizers of sense concept sphere, their stylistic manifestations (epithetic) in literary language.

Key words: *concept, feeling, sight, taste, sound, smell, epithet, touch, semantics, sense.*

Дослідження в межах когнітивної лінгвістики стосуються відтворення мовної картини світу, зафіксованої за допомогою мови, зокрема, її лексико-семантичного рівня. Це й виявлення семантичного підтексту кожної лексичної одиниці, і диференціювання семантичних груп слів, і аналіз семантичного поля, простору, концептосфери.

На сьогодні проблема закономірностей семантичної диференціації слів та встановлення смислових відношень у її межах є актуальною і потребує подальшого вивчення. В українському мовознавстві засоби вербалізації чуттєвих концептів не були об'єктом комплексного вивчення: наявні лише поодинокі невеликі розвідки, автори яких так чи інакше торкалися лексики, пов'язаної з чуттєвим сприйняттям. Серед таких праць виділяються публікації М. Білоус, А. Висоцького, К. Городенської, В. Дятчука, О. Крижанської, А. Порожнюк, Г. Яворської, присвячені вивченню смакових, запахових номенів і кольороназв, Дослідженню лексико-семантичного поля звуконайменувань у сучасній українській мові присвячена дисертація І. Багмут.

Підґрунтям сучасних досліджень та впровадження методів когнітивної семантики стало вчення американських лінгвістів – Ч. Філмора і Дж. Лакоффа. Подібні ідеї щодо залежності мовних структур від культурних умов, історичного досвіду і свідомості людини висловлюють мовознавці-етнолінгвісти. У слов'янському мовознавстві ідеї когнітивної семантики активно розвиваються ученими: Л. Белехова (Україна), А. Вежбицька (Польща), С. Воркачов, Р. Гжегорчікова, В. Дорошевський, В. Жайворонок, М. Жуйкова, В. Карасик (Росія), В. Кононенко, Т. Кшешовський, О. Кубрякова, М. Пименова, З. Попова, Ю. Прохоров, О. Селіванова, І. Стернін, Р. Тюкарський та ін. Посилена увага науковців різних галузей до вказаної проблеми зумовлена завданнями когнітивної науки, що полягають у дослідженні пізнавальної сфери у процесі людської діяльності. Провідне місце у сприйманні світу належить відчуттям, що виконують функцію захисників організму, попереджаючи про небезпеку й реагуючи на будь-які подразники. Окрім того, чуттєва сфера тісно пов'язана з емоційно-психологічними станами людини, її абстрактним мисленням. Органи чуття – це єдині канали, якими зовнішній світ проходить у людську свідомість. Вони завдяки мовним засобам дозволяють людині відтворювати ментальний образ світу, нагромаджувати знання. За допомогою процесу сприйняття ми виявляємо не окремі властивості предмета чи явища, а риси цілого, тому це не пасивне копіювання миттєвого